

LEVICA I DESNICA: POKUŠAJ TEORIJSKOG ODREĐENJA I ISKUSTVENE PRIMENE NA SLUČAJU SRBIJE (1990–2014)²

Left and Right: a theoretical definition and its empirical application in the case of Serbia (1990-2014)

APSTRAKT U ovom članku je reč o različitim teorijskim poimanjima i empirijskim istraživanjima levice i desnice. Izložene su različite dimenzije levice i desnice: antropološka, tj. prostorno-saznajna; ideološka; saznajno-sociološka; teorijska i empirijska. U literaturi o ovom problemu razlikuju se dva osnovna poimanja levice i desnice: sadržinsko i formalističko. Prvo uzima u obzir sve prethodno navedene dimenzije dvaju pojmova, dok drugo i ne smatra da se radi o pojmovima već o dihotomiji levice-desnica. U ovoj studiji se pošlo od jasnih sadržinskih idejnih odrednica levice i desnice: levice brani jednakost, pa je nužno antikapitalistička (i protivi se svakom prethodno postojećem društvenom sistemu), a desnica se zalaže za postojanje različitih društvenih hijerarhija, pa je nužno za kapitalizam ili za neki od prethodnih idealizovanih društvenih sistema; levice kritikuje religijske i crkvene autoritete, desnica ih pravda; levice je okrenuta budućnosti, desnica sadašnjosti i prošlosti; levice traži alternative tradicijom posvećenom poretku, desnica zahteva nastavljajanje svetih tradicija; levice brani višekulturalnost, pravo na razliku životnih stilova, mišljenja i načina mišljenja, desnica se zalaže za nacionalnu ili rasnu istovrsnost i uobičajeno porodično i seksualno ponašanje. Nakon ovog teorijskog razmatranja, raspravlja se o levice i desnici u Srbiji u periodu 1990–2014, koji je podeljen na tri razdoblja: 1990–2000; 2000–2012; i period nakon 2012. godine.

KLJUČNE REČI levice, desnica, ideologija, forma, sadržaj, kapitalizam, jednakost, sloboda.

ABSTRACT There are different theoretical understandings and various empirical researches of Left and Right. One can recognize several dimensions of Left and Right: anthropological, i.e. spatial-cognitive; ideological; sociologically-cognitive;

1 jovobakic@gmail.com

2 Ovaj rad je nastao u okviru istraživanja *Izazovi i akteri nove društvene transformacije u Srbiji: koncepti i akteri*, pod brojem 179035, koje podržava Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

theoretical and empirical. There are two basic approaches in studying Left and Right: formalistic, which is ideologically hegemonic and related with political-procedural form, and structural that is ideological underdog related with ideological and social content of the political processes. The first one is strongly empirical, neglects all other dimensions, and considers Left and Right not as concepts, but only as a classification Left-Right, while the second one takes into account all dimensions. The author points out significance of ideological contents: Left is fighting for social equality, and it is necessarily anti-capitalistic (and anti- all previous socio-economic systems), while Right considers various social hierarchies indispensable for proper function of a society, and it is either pro-capitalist or supports some of previously existing socio-economic systems; Left does not recognize authority of religious dogma or any of churches, while Right needs it; Left is strongly future-oriented, and Right is oriented towards past or present; Left looks for alternatives to existing reality, while Right demands continuation of holy traditions; Left supports multiculturalism, practicing of different life-styles and ways of thinking, while Right prefers national or racial homogeneity, conventional family patterns and sexual behaviour. After theoretical considerations, the paper discusses Left and Right in Serbia in 1990–2014 period, which is divided into three sub-periods: 1990–2000; 2000–2012; and the aftermath of the 2012 elections.

KEY WORDS *left, right, ideology, form, content, capitalism, equality, freedom.*

Uvod

U ovom članku je reč o različitim teorijskim poimanjima i empirijskim istraživanjima levice i desnice. Izložene su različite dimenzije levice i desnice: antropološka, tj. prostorno-saznajna; ideološka; sazajno-sociološka; teorijska i empirijska. U literaturi o ovom problemu razlikuju se dva osnovna poimanja levice i desnice: sadržinsko i formalističko. Prvo uzima u obzir sve prethodno navedene dimenzije dvaju pojmova, dok drugo i ne smatra da se radi o pojmovima već o dihotomiji levica-desnica. Nakon ovog teorijskog razmatranja, raspravlja se o levisi i desnici u Srbiji u periodu 1990–2014, koji je podeljen na tri razdoblja: 1990–2000; 2000–2012; i period nakon 2012. godine. Razmotrena su poimanja domaćih autora o pripadnosti različitih stranaka levisi i desnici. Naposletku se obrazlaže vlastito sadržinsko stanovište.

Antropološke pretpostavke prostorno-saznajne podele

Prostorna podela na levo i desno, po svemu sudeći, predstavlja jednu od osnovnih antropološki zasnovanih sazajnih struktura kojima ljudi redukuju složenost stvarnosti kojom su okruženi. Ova podela predstavlja pojavu istog reda kao i podela na gore i dole ili ispred i iza (Laponce, 1981: 34, cit. pr. Mihailović, 2006: 115). No, dok podele levo-desno i ispred-iza predstavljaju horizontalno redukovanje, dotle podela gore-dole predstavlja vertikalnu redukciju haotične stvarnosti (Ignazi, 2006: 6–7). Naravno, kao i svim dihotomijama i ovoj se

može zameriti da je ograničenog saznanjog domašaja, te da u izvesnoj meri svet manihejski deli na pozitivne i negativne pojave, tj. da ima jasnu ideološku funkciju pravdanja napada na neprijateljske ideologije i pokrete. Društveno-istorijska raznolikost po pravilu je mnogo veća nego što to dvočlane tipologije priznaju (Bakić, 2006a: 253). S tim u vezi, za svako iskustveno istraživanje levice i desnice u nekom društvu, neophodno je odrediti koliko je koja politička stranka ili pokret smeštena levo odnosno desno u odnosu na osnovne idejno-političke kriterije, ali i u odnosu na druge političke snage u određenom društveno-istorijskom vremenu i prostoru.

Uistinu, od novozelandskih Maora do „primitivnih“ Indijanaca dveju Amerika, desna ruka označava život, snagu, hrabrost, muževnost, dok leva predstavlja sve suprotno tome. Otuda se desnom rukom priziva božanstvo, sahranjuju mrtvi i potpisuju sporazumi (Laponce, 1981, cit. pr. Ignazi, 2006: 7). Isto je važno i za antičku Jeladu, dok su jedini bitni izuzeci republikanski i rano-imperijalni Rim, te Kina³ (u kojoj je leva strana, izjednačena s muškim principom Jang, bila sveta, Granet, 2004: 17; Laponce, 1981, cit. pr. Aldrich, 1983: 1044). Hrišćanstvo je, takođe, pripisalo pozitivnu vrednost desnici; jer čovek se krsti desnom rukom; Hristos sedi s desne strane svojega oca; božja desna ruka šalje u raj, a leva osuđuje na večni boravak u paklu (Ignazi, 2006: 7). Ljudi se rukuju i zaklinju desnom rukom, a donedavno su se levoruka deca prisiljavala da pišu desnicom, jer je levorukost tobože nenormalna. Štaviše, ova pravilnost se neretko izražava u jeziku, pa je termin koji izražava desno istovremeno i reč koja se odnosi na ispravno, pravo, zakonita i politička prava (*right, Recht, droit, derecho, destra, ūpavo*⁴), dok je levo nešto što izražava opasnost, zloćudnost, neodgovornost, nesposobnost, tupavost, pa čak i smrtonosnost (Ignazi, 2006: 7).⁵

Ovu horizontalnu podelu prati i vertikalna, pa su božanstva, raj i kralj⁶, po pravilu, gore, dok su đavo, pakao i narod smešteni dole (Galeotti 1984: 261, cit. pr. Ignazi, 2006: 7). Zamišljanje društvene strukture, takođe, razlikuje gornje ili više i donje ili niže društvene slojeve.⁷ Dve dimenzije prostora, vertikalna

3 Ukoliko je kineska civilizacija uticala okolne narode, npr. na Japan, utoliko je ova simbolika preneti i tamo (Lytton, 1989: 288–289).

4 Na ruskom *pravo* znači i pravo i desno, a *ūpavga* je istina. Izgleda da to važi i za većinu slovenskih jezika, npr. poljski i češki, ali ne i za srpskohrvatski, slovenački, bugarski i makedonski, pa su Južni Sloveni izuzetak od pravila.

5 Iako u srpskohrvatskom jeziku reč *desno* nema veze s pravom i vrlinama, ipak se *levakom* katkad naziva neki nesposobnjaković, nespretnjaković ili neznalica. Za onoga koji nije vičan fudbalu veli se da ima dve leve noge. Ovo upućuje i na organsku asimetriju, jer većina ljudi spada u dešnjake (Ignazi, 2006: 7).

6 Nije slučajno što se Luj XIV nazivao „Kralj Sunce“, bez obzira što se prvobitni smisao odnosi prevashodno na sjaj, jer sunce odozgo obasjava život onima dole. Štaviše, Stiven Luks (Stephen Lukes) tvrdi da je ova vertikalna dimenzija bila dominantnija od horizontalne u predrevolucionarnoj Evropi (Luks, 2006, <http://www.republika.co.rs/372-373/15.html>, pristupljeno 22. I 2014).

7 S tim u vezi, uputno je da sociolozi govore o širim društvenim slojevima a ne o nižim. Ovo „širi“ upućuje više na brojnost negoli na hijerarhijsku poziciju. Ipak, ovo pravilo ne treba da preraste u politički korektnu zapovest, jer ako je društvena stvarnost takva da pripadnici širih društvenih slojeva u stvarnosti zauzimaju niže položaje u društvenoj hijerarhiji, onda to

i horizontalna, ideološki su se neretko preplitale, pa je već na Ustavotvornoj skupštini 1789. levica poistovećena s izražavanjem interesa donjeg dela staleškog društva, tj. trećeg staleža, u borbi protiv viših delova staleškog društva, tj. kralja, plemstva i sveštenstva.

Prema tome, nisko i levo stapali su se u protivljenju visokom i desnom. Otuda je levica od samih početaka moderne politike odstupala od zdravo za gotovo prihvaćenog hijerarhijskog društvenog poretka ističući vrednost jednakosti nasuprot veri u bogom danu društvenu hijerarhiju (Ignazi, 2006: 7–8), podržavala i predvodila sirotinju u njenoj borbi za veću jednakost, izražavanje slobodne misli u borbi protiv crkvenog autoriteta, kao i diskontinuitet oličen u podržavanju inovacija u odnosu na kontinuitet odnosno težnju da se konzervira postojeća institucionalna stvarnost (Laponce, 1981, cit. pr. Aldrich, 1983: 1044). S tim u vezi, u modernom periodu došlo je i do preplitanja dveju horizontalnih sazajno-prostornih podela, *levo-desno* i *ispred-iza*, što je urodilo pozitivnim ishodom za levicu, jer levica se smatra(la) društvenom avangardom koja vuče napred u na umu zasnovanu svetliju budućnost, a desnica nečim zaostalim, okoštanim i primitivnim, što se opire društvenom napretku i osuđuje društvo na večiti život u sadašnjosti zasnovanoj na svetoj prošlosti.⁸

Istorijsko poreklo ideološke podele na levicu i desnicu

U Francuskoj revoluciji su prvi put u istoriji levica i desnica postali politički pojmovi. Naime, 29. VIII 1789. predsedavajući Ustavotvorne skupštine pozvao je poslanike da glasaju o tome da li kralju treba dopustiti pravo veta na zakone i odluke skupštine. Pošto su poslanici koji su glasali za pravo kralja na veto istupili na desnu stranu od predsednika, a oni koji su glasali protiv prava kraljevog veta na levu, ideološka podela na levicu i desnicu bila je rođena. Pamfletisti tog doba su odmah prepoznali ideološko-političko značenje prostorne suprotstavljenosti (Ignazi, 2006: 4). Poslanici u skupštini koji su nastavili da sede desno u odnosu na predsedavajućeg činili su desnicu, a oni s njegove leve strane levicu. Potonji su zastupali treći stalež, tj. buržoaziju, i zdušno su nastojali da se društvo oslobodi nasleđenih staleških privilegija i uredi prema prosvetiteljskim načelima slobode, bratstva i jednakosti.

Treba, međutim, primetiti i činjenicu da je tokom Termidora došlo do iščezavanja ovih termina, koji se ponovo javljaju tokom Restauracije nakon 1818. godine (Ignazi, 2006: 4). Tada su buržoaski liberali činili levicu, a aristokratski konzervativci desnicu. Desnica je bila ili za punu restauraciju staleškog društva ili za delimične promene u kojem će plemstvo zadržati visok društveni položaj, pa makar se moralo odreći nekih privilegija, po ugledu na tadašnju Veliku Britaniju.

različita upotreba jezika neće izmeniti, pa čak može i ideološki maskirati istinski nepovoljan položaj pripadnika širih društvenih slojeva.

8 Prostorna podela *ispred-iza* povezana je, dakle, sa vremenskom podelom *prošlost-budućnost*, jer ispred se odnosi na ono što se nalazi u budućnosti, a iza na ono što je ostalo u prošlosti.

Vremenom su se od liberala – proces je otpočeo već sa jakobincima i sankilotima, nastavio se sukobom monarhista i republikanaca u Julskoj monarhiji, da bio bio okončan tokom revolucije 1848 – odvojili radikalni demokrati, poznati po zahtevima za opšte biračko pravo muškaraca, što je u Francuskoj tada i ostvareno⁹, bez obzira na imovno stanje i obrazovni nivo, i neposredne oblike demokratije (npr. referendum), među kojima je bilo i onih koji su se sve više okretali uspostavljanju ekonomske i socijalne jednakosti: socijalisti i komunisti. Osim njih, na krajnjoj levisi su se javili i anarhisti koji su se borili kako protiv kapitalizma i crkve, što im je bilo zajedničko sa socijalistima i komunistima, tako protiv države. Upravo je Revolucija 1848. godine predstavljala vododelnicu u širenju i prihvatanju podele na levicu i desnicu, sa jasnim ideološkim identitetom političkih stranaka i pokreta, bez obzira na različite parlamentarne sisteme. Uopšte, „ma kakvi bili njen jezik, oblik ili sledbeništvo“ levica se drži „pretpostavke da u svetu postoje neopravdane nejednakosti koje oni na desnici vide kao svete ili nepovredive ili prirodne ili neminovne, i da te nejednakosti valja smanjiti ili poništiti“ (Luks, 2006).

Kako su levičari dovodili u pitanje opravdanost imovinskih nejednakosti koje donosi kapitalizam, tako je i podela na levicu i desnicu označavala i klasnu suprotstavljenost između radnika i kapitalista. Ovo, uslovno govoreći, sociološko tumačenje podele na levicu i desnicu postalo je tokom XIX i XX veka opšte prihvaćeno, pa je levica svuda bila zagovornica društvenih promena prema što većoj jednakosti, dok se desnica zalagala za održanje i unapređenje kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema (Ignazi, 2006: 5). Drugim rečima, nema levice bez borbe protiv hijerarhije, racionalnog otpora crkvenom autoritetu i religijskom pravdanju vlasti uopšte i posebno harizme dinastičke krvi, te protiv društvenih privilegija, odnosno borbe za prava pripadnika širih društvenih slojeva, onih koji žive od svojega rada, sirotinje i nemoćnih, i za što veću jednakost u društvu.

S krajem realnog socijalizma u Evropi, međutim, dolazi i do dovođenja u pitanje validnosti daljeg insistiranja na podeli ideološko-političkog spektra na levicu i desnicu, kao da se iz nekog razloga podrazumeva da je komunističko usmerenje jedino uistinu levičarsko (Bobbio, 1996: 90). Izgleda da je jedan broj teoretičara zaključio da je sovjetski socijalizam diskvalifikovao levicu usled autoritarnog kršenja ljudskih prava, privredne nekonkurentnosti kapitalizmu i posledičnog istorijskog poraza koji je doživeo, iako je, kako je Bobbio ispravno primetio, to sasvim nebitno iz analitičkog ugla posmatranja (Bobbio, 1996: 98). Ipak, realni socijalizam je predstavljao istinsku pretnju kapitalizmu, pa su i reforme kapitalizma u cilju njegovog humanizovanja učinjene tek nakon Oktobarske revolucije i Drugog svetskog rata, kako bi se predupredila socijalistička revolucija.

9 U Francuskoj će žene dobiti biračko pravo tek 1944, dok su najdemokratičniji u ovom pogledu bili: Novi Zeland (1893, tada britanska kolonija), Finska (1907, tada u okviru Rusije), Norveška (1913), SSSR (1917) (Jone Johnson Lewis (2015). „International Woman Suffrage Timeline: Winning the Vote for Women Around the World“, http://womenshistory.about.com/od/suffrage/a/intl_timeline.htm, pristupljeno 16. II 2015).

Nakon sloma evropskog socijalizma, nekad leve stranke „sve više prihvataju kapitalističko ustrojstvo a levičarski intelektualci tržišna načela i logiku profita, čak dovodeći u pitanje načelo preraspodele i socijalnog transfera“ (Luks, 2006), pravdajući to navodnom zastarelošću dihotomne ideološke sheme (Giddens, 1994). Najčešće oni prelaze u leve liberale, što je socijalna demokratija gotovo u potpunosti učinila¹⁰, gde Giddens i Habermas, kao savetnici Blera odnosno Šredera, predstavljaju najvažnije primere, iako ima i onih koji prave drastičniji rez i prilaze konzervativcima (Bakić, 2011: 527–592). Sem pomenutog razloga vezanog za intelektualce, podela na levicu i desnicu, naglašava Srećko Mihailović, nebitna je za apolitične, kao i za one koji politici pristupaju na utilitaran način¹¹ (Mihailović, 2006: 129).¹²

Pa ipak, sadašnje nezadovoljstvo podelom na levicu i desnicu nije ništa novo. Uistinu, skoro otkad se pojavilo ideološko razlikovanje levice i desnice osporavao se njen teorijski značaj. Tako je već u francuskom *Dictionnaire du politique* (Rečnik politike) iz 1842. godine tvrđeno da su „ove drevne podele izgubile mnogo od njihove vrednosti“ (Crapez, 1998: 44, cit. pr. Ignazi, 2006: 4). Otuda se može pretpostaviti za povremena raširena osporavanja podele na levicu i desnicu da se pre radi o prolaznim intelektualnim modama, koje se javljaju najčešće u trenucima kada se čitav ideološko-politički spektar pomera udesno, tj. kada desnica ubedljivo nameće ideološku hegemoniju usled posebnih istorijskih

10 Izvorno je socijalna demokratija bila vezana za marksizam pošto je smatrala socijalističku revoluciju, čiji će ishod, između ostalog, biti podruštvljenje sredstava za proizvodnju, istorijski neizbežnom. Uloga socijalne demokratije bila je da taj strukturno nužni proces delatno podrži. Vremenom su se iz socijalne demokratije izdvojili komunisti na osnovu razlika u ova tri fundamentalna pitanja: 1) Da li je moguće kapitalizam reformisati? 2) Da li prihvatiti političko delanje kroz institucije sistema parlamentarnih monarhija odnosno republika? 3) Da li tražiti istorijskog subjekta revolucije u širem klasnom savezu a ne samo u radničkoj klasi? Načelno, ako je odgovor na ova pitanja pozitivan, onda revolucija nije ni potrebna; ipak, valja razumeti da su socijalni demokrati u početku parlamentarnu borbu prihvatili u cilju poboljšanja sopstvene organizacije i propagande, te da su početkom XX veka opredeljenju za parlamentarnu borbu naročito doprineli nekoliko uzastopni neuspesi opštih štrajkova: Belgija 1902; Švedska 1909; Francuska 1920; Norveška 1921; Velika Britanija 1926. Stoga su oni prihvatili parlamentarizam kao sredstvo dolaska na vlast i preobražaja neracionalnog, eksploatatorskog i nepravednog kapitalističkog u socijalističko društvo pomoću postupnog zakonodavno-reformskog delanja. Zbog pozitivnog odgovora na sva tri pitanja, socijalni demokrati se nazivaju i reformistima. Komunisti, baš kao i anarhisti pre njih, odgovorili su negativno na sva tri pitanja (Przevorski, 1985).

11 SAD i Srbija su klasični primeri, uz sve velike razlike među njima, prevlasti pragmatično-utilitarnog odnosa patrona i klijenata, tj. lovaca na plen, u politici (Veber, 1998: 153–159; Hofstadter, 1960).

12 Jedno istraživanje u Nemačkoj pokazalo je da je s ovim činiocima povezan i opšti nivo obrazovanja: što je stepen obrazovanja niži, to je snalaženje na skali levo-desno slabije. Ipak, politička obaveštenost je ovde bitnija od formalnog školskog obrazovanja (Zuell, Scholz, 2012: 1426). Drugo istraživanje u Italiji, pokazalo je, takođe, da nivo školskog obrazovanja nije presudan, ukoliko postoji potreba snalaženja u ideološko-političkom prostoru, te da, štaviše, apstraktnost društvenih predstava o levici i desnici (npr. naglašava se u većoj meri značaj jednakosti negoli ime neke stranke ili vođe koji oličavaju levicu odnosno desnicu) može u relativnom smislu rasti sa opadanjem nivoa obrazovanja upravo zbog naročito uvećane potrebe za snalaženjem u promenjenim okolnostima nastalim s raspadom prethodnog političkog sistema (Corbetta, Cavazza, Roccatò, 2009: 636).

mogućnosti predstavljanja kapitalizma bezalternativnim, no istinskom krizom razlikovanja leve i desne strane bez predsedana.

Formalističko ili instrumentalno (funkcionalističko) poimanje podele na levicu i desnicu

Dok formalistički pristup potvrđuje značaj ideološke podele na levicu i desnicu u empirijskim istraživanjima, dotle se sama podela shvata na teorijski ispražnjen, tj. formalan i instrumentalan način. Njena funkcija svodi se uglavnom na redukciju haotične političke stvarnosti, dok se povezanost ideoloških opredeljenja i objektivnog na zajedničkom društvenom interesu zasnovanog društvenog položaja posebnih društvenih grupa ne uzima kao predmet vredan istraživanja.¹³

Primerice, jedan od najuticajnijih predstavnika formalističkog poimanja podele na levicu i desnicu, Đovani Sartori (Giovanni Sartori) (Ignazi, 2006: 8)¹⁴, smatra da, iako su 'istorijski, levica i desnica stupili u politiku teško opterećeni kulturnim i religijskim značenjem ... (Ove) oznake se značenjski lako mogu „rasteretiti“ i „nanovo popuniti“ usled nedostatka bilo kakve semantičke osnove' (Sartori, 1982: 255–256, cit. pr. Ignazi, 2006: 8), pa se mogu i menjati u različitim prostorno-vremenskim okvirima u skladu s osobenim duhom epohe ili nacionalnim političkim kulturama (Ignazi, 2006: 9).¹⁵

Uobičajeno se kao ilustracija ovog shvatanja navodi liberalizam, shvaćen kao levo usmerena ideologija do sredine XIX veka, koji se nakon toga pomera

- 13 Pjero Ignaci (Piero Ignazi) smatra da je ovo shvatanje pretežno politikološko, budući da se odnosi na vezu političkog sistema i suštinski nominalističkog određenja pojmova leve i desne strane, a ne na povezanost ideološkog usmerenja i objektivno utvrdivog interesa društvenih grupa (Ignazi, 2006), dok Džonatan Uajt (Johnathan White) misli da je ovakav pristup levi i desnici karakterističan za društvenu empirijsku nauku uopšte, a ne samo za politikologiju (White, 2010: 2). Vladimir Ilić je, pak, verovatno neopravdano suzio kritiku na domaću politikologiju zbog empirizma ispražnjenog od teorijskog sadržaja (Ilić, 1998: 55–97), pošto je raširenost empirizma u razmatranju problema leve i desne strane opšta pojava u savremenoj strani i domaćoj društvenoj nauci.
- 14 Politički filosof po obrazovanju, Sartori je usled tadašnjeg nepostojanja institucionalizovane politikologije na italijanskim univerzitetima bio prvobitno redovni profesor sociologije, a onda se tokom druge polovine 1960-ih izborio za institucionalizaciju političkih nauka na Univerzitetu u Firenci. Imajući u vidu uskladenost njegove politikološke misli sa ideološkom hegemonijom, ne čudi činjenica da se u drugoj polovini 1970-ih preselio u centar hegemonije hladnoratovske političke misli, tj. SAD, prvo na Stenford (*Stanford*) a zatim na Kolombija (*Columbia*) univerzitet, na kojem je, trenutno, dok se bliži devedestim, profesor emeritus. Ne iznenađuje ni to što je Sartori pobornik formalističkog i elitističkog Šumpeter (Schumpeter)-Dalovog (Dahl) određenja demokratije, baš kao što nimalo ne čudi da se radi o stalnom saradniku konzervativnog italijanskog dnevnika *Corriere della Sera* (Pasquino, 2005: <http://www.palgrave-journals.com/eps/journal/v4/n1/full/2210003a.html>, pristupljeno 24. II 2014).
- 15 U Srbiji su zastupnici formalističkog poimanja leve i desne strane: Srbobran Branković (2003; 1998; 1996; 1995; 1993); Srećko Mihailović (2006); Aleksandar Molnar (1998); Slobodan Miladinović (1998); Miloš Knežević (1998).

udesno, usled nastupanja socijalizma i anarhizma. Isto tako, formalisti smatraju da se nacionalizam od emancipatorske doktrine samoopredeljenja naroda pretvorio od kraja XIX veka u agresivnu ideologiju (Ignazi, 2006: 9).

Prema ovom shvatanju, za koje se može reći da je trenutno ideološko-teorijski hegemon¹⁶, teorijsko značenje pojmova levica i desnica ne postoji, već je ono proizvod konkretno-istorijske društvene konvencije uspostavljene između politikologa, stranačkih vođstava i birača, što treba utvrđivati uvek nanovo u određenom društveno-istorijskom kontekstu. Ono što je najvažnije jeste da građanstvo „prepoznaje“ i usvaja ovu dihotomiju u cilju razumevanja i tumačenja političkog delanja, a funkcija međusobnog opštenja i pravljenja političkog sistema razumljivim svim učesnicima političkog života upravo i jeste najznačajnija¹⁷ (Weber, 2011: 1; Corbetta, Cavazza, Roccatto, 2009: 638¹⁸).

Činjenica da preko 85% biračkog tela EU, orijentišući se u političkom haosu, prepoznaje levicu i desnicu (Klingemann, 1995: 192, cit. pr. Ignazi, 2006: 9), i ne odstupa u većoj meri od stručnjačkog mišljenja i stranačkog samosvrstavanja, dovoljan je razlog da se „dihotomija“ prihvati u empirijskim istraživanjima levice i desnice (De Vries, Hakhverdian, Lancee, 2011; Weber, 2011) bez obzira na činjenicu da se značenje ovih pojmova menja zavisno od zemlje i perioda u kojima se istraživanje sprovodi (De Vries, Hakhverdian, Lancee, 2011; Weber, 2011; Weber, Saris, 2010; Klingemann et all. 2006; Van der Eijk et all. 2005; Gunther, Montero, 2001; Fuchs, Klingemann, 1989; Inglehart, 1985).

Za ovo gledište logički sledi i uobičajeno se veže i shvatanje da je u dvostranačkim sistemima, dovoljno jednostavnim *per se*, podela na levicu i desnicu nepotrebna, jer su sama imena stranaka dovoljna da izraze ideološki sukob, dok je u višestranačkim evropskim političkim sistemima, koji se odlikuju političkom raznolikošću, ova podela neophodna zbog potrebe snalaženja u haotičnoj društvenoj stvarnosti i pribavljanja političkog identiteta (Sartori, 1976: 341 i Butler, Stokes, 1969, cit. pr. Ignazi, 2006: 10; Kroh, 2005: 1; Gauchet, 1994:

16 Razume se, ima i sociologa, najčešće empiričara, koji zastupaju formalistički pristup levici i desnici (npr. Klingeman ili Srećko Mihailović i Slobodan Miladinović u Srbiji), iako je u ovom shvatanju zapostavljena veza ideologije s objektivno postojećim interesom društvenih grupa, na čemu sociolozi, ipak, najčešće s pravom insistiraju. Ovu vezu ideologija s interesima pojedinih društvenih grupa osporio je u okviru sopstvene mikrosociologije i „interakcionih rituala“ – unutar kojih se posebno naglašava značaj osećanja, međusobnog opštenja i usaglašavanja, te različitih opažaja grupnih interesa – i ugledni profesor sociologije na Univerzitetu Pensilvenija Rendal Kolins (Randall Collins). On izričito tvrdi da su „materijalni interesi dvosmisleni motivi“, te da „usredsređivanje na interakcioni ritual bolje predviđa političko ponašanje“, *The Sociological Eye*, http://sociological-eye.blogspot.com/2012/10/material-interests-are-ambiguous_770.html, pristupljeno 26. II 2014).

17 To je i objašnjenje činjenice da Sartori, koji smatra da ideologija više ne postoji, ipak, smatra korisnom podelu na levicu i desnicu, što je inače začudilo Srećka Mihailovića (Mihailović, 2006: 117). Srbobran Branković, pak, navodi da se i ne radi o *pojmovima* levice i desnice, već o *klasifikaciji*, tj. dihotomiji levica-desnica (Branković, 1998: 16).

18 Ovo istraživanje, iako većim delom formalističko, odlikuje se, blagodareći stvaralačkoj primeni pojma društvene predstave (*social represantation*), zanimljivim istraživačkim rešenjima koja, barem u perspektivi, mogu premostiti jaz između formalizma i strukturalizma.

274, cit. pr. White, 2012: 200).¹⁹ Štaviše, argumentuje se da je u SAD i Japanu podela na liberale i konzervativce funkcionalni ekvivalent podele na levicu i desnicu (Kroh, 2005: 1), čime se prazne od sadržaja ne samo levica i desnica, već i liberalizam i konzervativizam, a što po sebi ima jasnu konzervativnu funkciju.

Čini se, međutim, da dvostranački sistemi teže marginalizovanju ideoloških razlika, jer stranke najčešće teže da se oslone na što širu društvenu bazu u centru između desnice i levice, tj. postoji težnja za širenjem centra između desnog i levog kraja političkog spektra. Pa ipak, ozbiljnije krize vode produbljivanju društvenih odnosno ideoloških razlika, npr. Velika ekonomska kriza 1929. ili Vijetnamski rat i pojava Nove levice, tj. do izoštravanja suprotstavljenosti različitih društvenih interesa, pa je razlikovanje desnice i levice bitno i za dvostranačke političke sisteme, što se zorno vidi iz pisanja najvećih autoriteta za američku istoriju (Foner, 1998: 287–299; Hofstadter, 1960: 334, 338). Problem je, međutim, što formalistički pristup politici u njoj vidi samo političko-proceduralne oblike a nikako ne i društvenu sadržinu koja je u njih umotana.

Problem sa ovakvim poimanjem levice i desnice, između ostalog, jeste da je nemoguće praviti istinska uporedno-istorijska istraživanja, jer ako se značenje pojmova bitno menja od zemlje do zemlje i od perioda do perioda, onda su poređenja ne samo trivijalna i formalne prirode, već i suštinski bespredmetna. Ako se, pak, ne može stići ni do kakvih opštih saznanja, onda su i sama empirijska formalistička istraživanja levice i desnice nepotrebna.

Sadržinski ili strukturni pristup levisi i desnici

Prema zagovornicima ovog shvatanja, od Francuske revolucije 1789. na ovamo, postoje jasno ideološki određena jezgra levice i desnice, prepoznatljiva kroz vreme i prostor, bez obzira na svu društveno-istorijsku promenljivost. U suštini se radi o odnosu prema bazičnim vrednostima kao što su jednakost i sloboda, gde je jasno da nijedna od ove dve vrhovne vrednosti ne može biti ostvarena do krajnjih logičkih odnosno društvenih posledica a da to ne bude na uštrb njene rivalke (Bobbio, 1996: 73–75). Levičar, istorijski gledano, uvek daje prednost jednakosti u odnosu na slobodu, pa čak iako mu je potonja takođe veoma važna. Uistinu, za levičare nema bitnije vrednosti od jednakosti, baš kao što za liberale i liberalne konzervativce nema konačnije vrednosti od slobode.

Prema Ignaciju, pokojni politički filosof Norberto Bobio (Norberto Bobbio) je najbitniji zastupnik ovog poimanja levice i desnice²⁰ (Ignazi, 2006: 10). U

19 Formalističko mišljenje ovog tipa, iako verovatno svestan strukturnih značajki levice i desnice, brani i Srećko Mihailović (2006: 129).

20 U srpskoj društvenoj nauci je sadržinsko poimanje levice i desnice, oslanjajući se na radove Vojina Milića (1970), Ljubomira Tadića (1972) i Todora Kuljića (1983), kao i Norberta Bobija (1996), sistematski razvio Vladimir Ilić (1998). Osim nabrojanih autora, sadržinsko poimanje levice i desnice zagovaraju Mira Bogdanović (1997) i Miša Đurković (1998), koji se, takođe, oslanja na Bobija. Treba primetiti da je jedino Đurković po ideološkom usmerenju konzervativac, dok su svi ostali levičari, iako su kod Ilića primetna povremena idejna vrludanja. Po obrazovanju i stručnim preokupacijama su: filosof Milić, koji je igrao važnu

njegovoj knjizi *Levica i desnica: značaj jednog političkog razlikovanja* (Bobbio, 1996) dat je osnovni kriterij razlikovanja: na levoj strani ideološkog spektra su oni koji smatraju da su ljudska bića međusobno više jednaka no nejednaka, a na desnoj oni koji smatraju da su ljudi više nejednaki no jednaki²¹ (Bobbio, 1996: 67). Da bi naglasio idealno-tipski odnos prema bazičnoj vrednosti jednakosti, Bobbio daje primer Rusoa i Ničea. Njih dvojica, naime, predstavljaju idealno-tipske filozofe jednakosti odnosno hijerarhije: Ruso osuđuje društvenu nejednakost u ime prirodne jednakosti²², dok Niče osuđuje društvenu jednakost u ime prirodne nejednakosti (Bobbio, 1996: 68).

Dakle, nema levice bez vere u jednakost svega što nosi ljudski lik i nema desnice bez vere u opravdanost društvene hijerarhije, bez obzira da li je hijerarhija zasnovana na pravno nejednakom, katkad rasistički pravdanom položaju, kao što je bio slučaj u robovlasničkim ili u staleško-feudalnim društvima odnosno u nacističkom obliku kapitalizma; ili na društveno nejednakom položaju baziranom na razlikama u porodično stečenom bogatstvu odnosno nejednakostima u dostupnosti obrazovanja ili nekog drugog retkog dobra; odnosno na korišćenju imperijalnih dividendi u centru svetskog kapitalističkog sistema.

U svakom slučaju, na osnovu kriterija na kojem je bazirana društvena hijerarhija, kao i meri iracionalnosti u njenom pravdanju, mogu se razlikovati stepeni desne usmerenosti: reakcionarni pokreti i režimi na krajnjoj desnici traže idejne izvore u dubokoj prošlosti i često krajnjim rasizmom i nacionalizmom pravdaju svoje pretenzije na vlast²³; konzervativci bi konzervirali postojeće društvene nejednakosti u kapitalizmu posredstvom ideološke upotrebe crkvenog (arhijereji), državnog (vlast), porodičnog (otac) i tehnokratskog (menadžer) autoriteta; konzervativni liberali pravdaju društvene nejednakosti prirodnim razlikama u sposobnostima ljudi; socijalni liberali bi postepenim reformama ublažili društvene nejednakosti u kapitalizmu u cilju stvaranja meritokratije, tj. društva što ravnopravnijih šansi u okviru kapitalističkog sistema.

Levica je načelno od 1848. antikapitalistička, jer smatra da kapitalizam usled svojstvene iracionalnosti, ispoljene u periodičnim krizama i u vladavini kapitala i robe nad ljudima, nužno proizvodi društvene nejednakosti, pa se ne može suštinski reformisati. U odnosu na ciljeve i sredstva koja primenjuju u borbi protiv kapitalizma a za ostvarenje jednakosti, mogu se razlikovati sledeći

ulogu pri ustanovljavanju i teorijsko-metodološkom profilisanju sociologije na Filozofskom fakultetu; pravnik Tadić, koji se najvećma bavio problemima filozofije i sociologije prava i politike, te sociolozi (Kuljić, Bogdanović, Ilić) odnosno filozof politike Đurković. Prema tome, filozofi politike i sociolozi u Srbiji iskazuju izvesnu sklonost ka sadržinskom poimanju levice i desnice.

- 21 Slično Bobbiju, Vladimir Ilić piše da se levica i desnica mogu prepoznati „preko posmatranja odnosa relevantnih političkih subjekata prema temeljnim vrednostima društveno-ekonomske jednakosti i slobode“ (Ilić, 1998: 82).
- 22 V. Ilić, takođe, ističe „da se upravo odnos prema Rusou može uzeti kao vrlo diskriminativan pokazatelj konzervativnog ili doslednog karaktera nekog stanovišta u okviru opštije (neo) liberalne struje“ (Ilić, 1998: 68).
- 23 Po pravilu, što je tačka poželjne vizije društva dalje u prošlosti, pokret odnosno režim je reakcionarniji.

levi pokreti: 1) na krajnjoj levisi anarhisti i komunisti (među kojima su istorijski postojale razlike između, s leva na desno, polpotista, maoista, trockista, staljinista, titoista, luksemburgista, evrokomunista) koji ne prezaju od revolucionarnog nasilja i privremenog ukidanja ili ograničavanja ljudskih sloboda – anarhisti, luksemburgisti i evrokomunisti su, međutim, najprivrženiji neophodnosti povezivanja socijalizma i demokratije, shvaćene na sadržinski, tj. društveno-ekonomski a ne formalno-proceduralistički način – zarad ukidanja društvene podele rada (što su polpotisti i maoisti pokušali i u praksi izvršiti); fizičkog ili pravno-političkog uklanjanja klasnog neprijatelja; ukidanja kapitalističkih društveno-ekonomskih odnosa i stvaranja socijalizma odlikovanog nekom merom društveno-ekonomske jednakosti; 2) radikalni levičari, socijalisti, iako ne spore da je revolucionarno nasilje nekad neophodno, ipak, smatraju da je ono tek *ultima ratio* u posebnim društveno-istorijskim prilikama, dok prihvataju parlamentarne metode borbe u cilju osvajanja vlasti na izborima i potonjeg revolucionisanja proizvodnih odnosa²⁴; 3) umereni levičari-reformisti, tj. socijalni demokrati pre pada Berlinskog zida, iako prihvatajući parlamentarni način političke borbe kao jedini dozvoljeni, smatrali su da je kapitalizam neophodno reformisati, sledeći kejnzijanske mere, u „državu socijalnog staranja“ (*welfare state*) i pune zaposlenosti koja ublažava društveno-ekonomske nejednakosti proizvedene na tržištu i priprema teren za prelazak u socijalizam, kada društvo postane za to zrelo.

Socijalne demokrate je ovakvo shvatanje smeštalo na levi centar, ukoliko kapitalizam smatraju bar načelno neracionalnim i nepravednim društvom, čije reformisanje treba da dovede do revolucionarnih ishoda u budućnosti, pa makar i daleko²⁵; dok se socijalni liberali nalaze na desnom centru, ukoliko smatraju da je kapitalizam, iako bezalternativan, potrebno usavršavati u cilju neutralisanja prevelikih društvenih nejednakosti koje ga mogu ugroziti, jer vode potencijalnom klasnom sukobljavanju. Ovaj centar između levice i desnice bio je najširi dok je realni socijalizam bio opažan kao pretnja kapitalizmu, pa je strah od realnog socijalizma doprinio humanizovanju kapitalističkih društava posredstvom države socijalnog staranja.²⁶

24 August Bebel je, primerice, strahovao da problem može nastupiti u onom trenu kada proletarijat osvoji vlast posredstvom izbora (u šta 1905. zbog širenja prava glasa, rastuće brojnosti proletarijata – trenda koji je zaustavljen još polovinom XX veka u razvijenim evropskim zemljama [Przeworski, 1985: 23-24, 26] – i sve boljih izbornih ishoda u različitim evropskim zemljama nije nimalo sumnjao), jer buržoazija može osporiti tu pobjedu; tada bi revolucionarno nasilje predstavljalo jedini način prelaska iz kapitalizma u socijalizam (Przeworski, 1985: 9, 18-19, cit. pr. Schorske, 1955: 43).

25 Prema Prževorskom, prepiska Branta, Palmea i Krajskog, objavljena 1976, pokazuje da su socijalni demokrati, naročito Brant, prestali da budu reformisti, koji se nadaju kumulativnom efektu reformi u budućnosti s ciljem konačnog preobražaja kapitalističkog u socijalističko društvo, još 1970-ih, pre neoliberalne ofanzive Tačerove i Regana (Przeworski, 1985: 40), pa su već tada u stvari postali socijalni liberali.

26 Za dijalektičko mišljenje nema iznenađenja ako reforma sistema u cilju njegove konačne promene zapravo doprinese njegovom jačanju i odlaganju sistemskih promena (Wallerstein, 1990: 73-74), baš kao što i naizgled stabilni društveno-ekonomski sistem može propasti u nedostatku većih izazova koji bi zahtevali dalekosežne reforme. Naime, tek opasni izazovi

No, nakon pada Berlinskog zida, strah od levice je nestao, krajnji (anarhisti i različite komunističke grupe) i radikalni levičari (različiti antikapitalistički pokreti i stranke) su politički marginalizovani i fragmentisani (Ružica, 2014: 16)²⁷, a evropski socijalisti i socijalni demokrati ideološki su se, po pravilu, izgubivši volju za bilo kakvim dalekosežnijim društvenim eksperimentima u cilju oslobađanja građana od društvenih hijerarhija (Pavićević, 2014: 36), poistovetili sa socijalnim liberalima, čemu je značajno doprinelo i relativno smanjenje učešća radništva u strukturi post-industrijskog društva, pa se tzv. levi centar zajedno s punom zaposlenošću i drugim tekovinama države socijalnog staranja sasvim izgubio, a ceo ideološko-politički spektar snažno pomerio udesno. Ovome naročito doprinosi činjenica da su odbranu tekovina države socijalnog staranja preuzeli radikalni desničari, primenjujući tzv. *welfare chauvinism* taktiku „kombinovanja ekonomski levih pozicija²⁸ s autoritarnim i isključivim“ ksenofobičnim stavom prema pravu građanstva rasno, religijski, etnički drugačijih (Kitschelt, 1995: 22), ili prema pravima seksualno „devijantnih“ (Ivaldi, 2012: 10). Sa stanovišta održanja kapitalizma, to je veoma funkcionalno, jer zamagljuje istovetnost interesa radništva u svetskom kapitalističkom sistemu (Wallerstein, 1990: 83), baš kao što doprinosi unošenju zamešateljstva u pojmovno određenje levice i desnice.²⁹

Treba napomenuti da vera u potrebu *društvene* jednakosti ljudi nije istovremeno i egalitarizam, tj. doktrina koja propisuje da su ljudi u svemu jednaki ili da u svemu treba da budu jednaki. Naime, kako Bobbio s pravom naglašava, razboriti levičar se bori za što dalekosežnije „umanjenje društvenih nejednakosti i ublažavanje posledica prirodnih nejednakosti“, dok se vulgarni egalitarci zalažu za „jednakost svakoga u svemu“ (Bobbio, 1996: 63). No, uprkos ovoj razlici, kako prvi tako drugi spadaju u levičare, bez obzira na način na koji će ih neko vrednovati.

doprinosе ozbiljnom traganju za odgovorima koji bi suštinski usavršili sistem. Ako na opasne izazove nema odgovarajućih odgovora, onda preči revolucija. U tom svetlu, socijalna demokratija je predstavljala najozbiljniji odgovor kapitalizmu na izazov realnog socijalizma.

- 27 Izborno, u poslednjih desetak godina radikalni levičari stoje najbolje u Češkoj, Grčkoj, Kipru, Nemačkoj, Rusiji, te u Francuskoj.
- 28 U odnosu prema zaštiti radnika, nezaposlenih i penzionisanih belih hrišćana, te prema finansijskom tržištu, multinacionalnim kompanijama i političkom 'establišmentu' (Ivaldi, 2012: 11).
- 29 Ovom zamešateljstvu doprinosi i iz teorija o totalitarizmu izveden model potkovice ili grčkog slova omega (Ω). Njegova primena ukazuje na suštinski formalistički pristup razlikovanju levice i desnice: „(...) pošto na krajnjim polovima levi i desni ekstremisti dele zajednički afinitet prema represivnim i autoritarnim, čak totalitarnim formama vladavine, daleko je upotrebljiviji analitički model potkovice (nego uobičajeno razlikovanje levice i desnice, pr. J.B) koji reljefno pokazuje približavanje krajnje levice i desnice. Primera radi, fašizam na krajnjoj desnici se, poput ekstremne levice, zalaže za upotrebu radikalnih, nasilnih sredstava, okrenut je budućnosti i zalaže se za državnu kontrolu i upravljanje ekonomijom.“ (Stojiljković, 2011: 121, u: Stojiljković et al). Prema tome, ovakvim viđenjem sasvim se zanemaruju suštinske ideološke razlike krajnje levice i desnice (Kuljić, 1983). Ipak, treba naglasiti da su druge teškoće modela potkovice i njegove pristalice uputile na teorijski oprez: „No, i model potkovice ima svojih nesavršenosti i nekonzistentnosti. Tako, anarhizam uz insistiranje na jednakosti, odbija istovremeno svaki oblik vlade i diktata nad ekonomijom (Stojiljković, 2011: 121, u: Stojiljković et al)“.

U svakom slučaju, kao što Žan Lapons (Jean Laponce) naglašava, u političkoj, religijskoj, privrednoj i vremenskoj ravni leвица i desnica se razgraničavaju na taj način što se u načelu levičari zalažu za jednakost, racionalizam i slobodnu misao u odnosu na religijske autoritete, veću jednakost za široke društvene slojeve i diskontinuitet odnosno spremnost na inovacije u odnosu na tradiciju i ono što nam je poznato iz prošlosti, dok se desničari zalažu za poštovanje društvene hijerarhije, iracionalnu poslušnost verskim autoritetima (kako crkvenim arhijerejima tako natprirodnim silama koje se ne mogu racionalno spoznati), poštovanje više vrednosti viših društvenih slojeva i tradicionalizam, te kontinuitet u vremenskom sledu između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti (Laponce, 1981: 118–119, cit. pr. Ignazi, 2006: 11). Drugim rečima, desnica pristaje uz sile koje održavaju kapitalistički poredak, dvor i crkvu, a u XX veku i naciju, dok ih leвица dovodi u pitanje (Ignazi, 2006: 11–12). Upravo stoga što se liberali načelno zalažu za racionalno uređenje kulture i politike, ali ne i privrede, gde je na delu zalaganje za nesputanu spontanost tržišta, premda bi socijalni liberali ispravljali njegove nesavršenosti, oni ne mogu spadati u levičare.

Ekonomska dimenzija je dugo presudno određivala šta je leво a šta desno. No, s rastom značaja post-materijalističkih vrednosti, do čega je došlo s usponom države socijalnog staranja i tzv. Nove levice – feminizma, LGBT pokreta, ekološkog pokreta, liberterskih struja socijalizma, hipi pokreta – krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina, došlo je i do toga da kulturna osa, takođe, određuje šta je levo a šta desno. Naime, na ekonomskoj dimenziji pozitivan odnos prema jednakosti i racionalno organizovanoj privredi odlikuje levičara nasuprot naglašavanju hijerarhije i *laissez faire* principa, što određuje desničara. Štaviše, levičar u kapitalizmu vidi generatora rastućih nejednakosti u društvu i stoga zauzima načelno anti-kapitalistički stav, dok desničar, s izuzetkom pojedinih reakcionarnih radikalnih ili krajnjih desničara koji se vraćaju u daleku prošlost sa idejom da tamo pronađu idealno društvo, u načelu brani kapitalizam kao najbolje ili, bar, najmanje loše od svih postojećih društava.

Na kulturnoj, pak, dimenziji levičar naglašava slobodnu racionalnu misao nasuprot iracionalnom crkvenom autoritetu; diskontinuitet (kulturnu, pravnu, političku novinu) nasuprot kontinuitetu (tradicija, zakon, poredak); egalitarni internacionalizam (naglašavaju se prava pojedinaca nezavisno od njihovog društvenog položaja i ličnih sklonosti, i prava nacija nezavisno od njihove veličine u globalnom svetu) nasuprot nacionalizmu, koji najčešće sputava prava pojedinca, odnosno imperijalnom kosmopolitizmu, koji najčešće, pravdajući interese određenih imperija, ograničava prava malih, siromašnih i politički nemoćnih nacija. Naposletku, levičar brani pravo na razlikovanje, prava na sopstveni životni stil, prava manjina uopšte, nasuprot desničarskom insistiranju na religijskim ili nacionalnim istovrsnostima, kao i tradicionalnim porodičnim i seksualnim obrascima i navikama.

U levicu, prema tome, spada svaka stranka, pokret ili grupacija koja se zalaže za ostvarenje što veće racionalnosti društvenog života i društvene jednakosti kao glavne vrednosti. Sve što smeta ostvarenju racionalnosti i jednakosti (svaka zavisnost čoveka od drugog čoveka, kapitalizam, crkva, patrijarhalni kulturni

obrazac) smatra se neprijateljskim. Jednakost među ljudima mora se ispoljiti u svim oblastima društvenog života: privredi, politici, kulturi i svakodnevi. U skladu s tim se insistira na zaštiti pojedinačnih prava na različitost i na zaštiti manjinskih prava u svim sferama društvenog života. Društvena pravda je ono čemu se teži, pa se i neuspesi pojedinaca da se snađu u konkretnom društvu pripisuju društvu, a u manjoj meri samom pojedincu. Naposljetku, levicu „ne odvaja od desnice zalaganje za širenjem demokratije, već insistiranje da je demokratija neodvojiva od društveno-ekonomske jednakosti“ (Kuljić, 2013: 28).

U međunarodnim odnosima, osim ako se ne radi o levičarima koji vladaju velikom silom, levica se bori za internacionalizam odnosno ravnopravnost malih i velikih nacija i suprotstavlja se imperijalnim nastojanjima. Naposljetku, da bi se neka stranka smatrala levom, ona mora i u političkoj praksi, a ne samo na rečima zapisanim u stranačkom programu ili izgovorenim u predizbornim kampanjama, ako se nalazi na vlasti, voditi nedvosmisleno levičarsku politiku, tj. sprovesti mere koje će proizvoditi sve veću društvenu jednakost.

Desnica, pak, zagovara neophodnost postojanja društvenih hijerarhija u svim sferama života: privredi, politici, kulturi i porodičnoj ili partnerskoj svakodnevi. Insistira se na potrebi (nacionalne, konfesionalne, rasne) istovrsnosti društva, jer upravo istovrsnost presudno uslovljava stabilnost. Ističu se prednosti slobode u odnosu na jednakost. Društvo se gotovo u potpunosti oslobađa odgovornosti za neuspehe pojedinaca, pa čak iako su ovi neuspesi prilično rasprostranjeni. Kapitalizam se prihvata ili kao najbolji ili, bar, kao najmanje loš postojeći društveni sistem, tj. pravda se bilo posredno bilo neposredno (Kuljić, 2013: 27).

U međunarodnim odnosima desnica, po pravilu, smatra nužnim, ako ne i poželjnim, da imperije ili nacije kojima desničari pripadaju imaju više prava od drugih, te da male zemlje, pod uslovom da nisu njihove, moraju da se pokoravaju diktatu moćnijih država. Imperijalna nastojanja velikih sila se pravdaju bilo ciničnim shvatanjem međunarodnog prava (pozivamo se na njega kada nam odgovara odnosno ignorišemo ga kada nam ne odgovara) bilo pozivanjem na moralne razloge i odbranu ljudskih prava („humanitarna intervencija“). Dakako, desničarska stranka i u političkoj praksi sprovodi politiku koja uvećava društvene nejednakosti.

Levica i desnica u Srbiji 1990–2014

Kao početna vremenska tačka za razlikovanje levice i desnice u Srbiji uzeta je 1990. godina, jer u levičarskom jednostranačkom sistemu uspostavljenom 1945. godine postojala je samo jedna stranka, tj. KPJ odnosno SKJ, dok je organizovana desnica bila stavljena van zakona.³⁰ Tek je s uspostavljanjem višestranačja moguće govoriti o obrazovanju desnih političkih stranaka. Treba razlikovati, međutim, tri faze kroz koje je višestranačka politička scena u

30 Dakako, pojedinci su mogli privatno biti desničari, baš kao što su u teoriji mogli zagovarati i disidentske oblike levice (npr. anarhisti, luksemburgisti); mogli su, čak, i teoretisati s nelevičarskih pozicija (npr. Mihailo Đurić i Staniša Novaković), ali im nije bilo dozvoljeno praktično političko organizovanje.

Srbiji dosad prošla: 1) Autoritarni socijalistički režim Slobodana Miloševića s jednom hegemonom strankom na periferiji kapitalističkog sistema 1990-ih; 2) Višestranački oligarhijski režim na periferiji kapitalističkog sistema 2000–2012; 3) Nakon 2012. se postupno oblikuje autoritarno-oligarhijski višestranački režim na periferiji kapitalističkog sistema.

Tokom 1990-ih došlo je do prilične zbrke u određivanju levice i desnice u društvenim naukama. Ova zbrka došla je do punog izraza u polemici koju su vodili s jedne strane Srbobran Branković, koji je prvi pokušao na osnovu ideološkog profila pristalica različitih stranaka da empirijski istraži šta je levo a šta desno u srbijanskom političkom prostoru (Branković, 1996; 1995; 1993), a s druge Vladimir Ilić (1998; 1995a; 1995b; 1995c) i Mira Bogdanović (1997), koji nedvosmisleno, uz sve međusobne razlike, zastupaju sadržinsko određenje levice i desnice.

Uopšte, problem je nastao u određivanju koje stranke u Srbiji čine levicu a koje desnicu, i posebno u određivanju ideološkog usmerenja SPS-a. Primerice, Srbobran Branković (2003; 1996) i Mira Bogdanović (1997), bez obzira na bitne razlike u poimanju levice i desnice, Socijalističku partiju Srbije ne smatraju levom strankom, slažući se da ju je nemoguće ideološki odrediti (Bogdanović, 1997)³¹, dok Vladimir Ilić smatra da je Srbiju tokom 1990-ih vodila „degenerisana leвица“ odnosno „provincijalni Miloševićev neosocijalistički režim“ (Ilić, 1998: 143, 152).

Branković smatra da SPS nema „nijedno od značajnih obeležja levice“. Prvo, Branković navodi da je tokom vladavine SPS-a došlo „do tako brzog i radikalnog socijalnog raslojavanja (na malobrojnu skupinu enormno bogatih i na ogromnu većinu onih koji su i bukvalno na ivici egzistencije) da je tome teško naći istorijski pandan, čak i u južnoameričkim desničarskim vojnim huntama. Pri tome sloj novih bogaša (*sic*) čine najviši politički i privredni rukovodioci i njima (po rodbinskim ili prijateljskim vezama) bliski privatnici. Kako je ovaj smer politike bio radikalno suprotan od jednakosti, to se on može smatrati desničarskim obeležjem politike SPS“ (Branković, 2003).

Odnos prema jednakosti, međutim, iako na prvi pogled izgleda veoma osnovanim s obzirom na ključni značaj koji zagovaranje i borba za ostvarenje društvene jednakosti ima za levicu, nije odgovarajuće opisan. Naime, najkvalitetnija sociološka istraživanja društvene strukture su pokazala da srednji slojevi nisu nestali tokom 1990-ih godina, kako bi se iz gornjeg navoda moglo zaključiti, iako je to zdravorazumsko opšte mesto i iako je tačno da su se KV radnici približili prosečnom materijalnom položaju blagodareći padu opšteg proseka tokom 1990-ih. Osim toga, upravo se nakon 2000. rast nejednakosti, započet 1990-ih, naročito pojačao, a njegove najveće žrtve su NKV radnici i sitni poljoprivrednici³² (Lazić, 2011: 153, 210, 218). Seljaci i radnici su tokom 1990-ih bili glavna tačka oslonca dveju stranaka između kojih su se od izbora do izbora preivali: socijalista i

31 Takav stav deli i Miša Đurković (1998: 47-48).

32 Tokom 1990-ih, međutim, materijalni položaj sitnih poljoprivrednika bio je bolji no NKV radnika (potonji su umeli prelaziti u poljoprivrednike), pa čak i nešto malo bolji no KV radnika (Cvejić, 2006: 145), što govori da je relativna deprivacija proizvođača hrane bila manja no drugih društvenih slojeva tokom privredne katastrofe. Istovremeno, to objašnjava natprosečnu naklonost seljaka SPS-u tokom 1990-ih.

radikala³³ (Mihailović et. all, 2005: 9; Ilić, 1998: 76; Mihailović, 1996: 86–87). Ovome je svakako doprinosila smesa socijalne i nacionalne demagogije kojoj su obe pomenute stranke pribegavale usled raširenosti egalitarno-nacionalističkog sindroma u širokim društvenim slojevima.

No, SPS je uistinu predstavljao i jemca „socijalne sigurnosti za one grupacije stanovništva koje su najugroženije privrednom krizom i siromaštvom“ (Bačević, 1994: 10, cit. pr. Ilić, 1998: 78). S tim u vezi je Ilićevo zapažanje o produžetku koalicije vladajuće komunističke elite, uprkos njenom sve jačem zatvaranju za šire društvene slojeve (Cvejić, 2006: 135), i najvećeg dela radništva iz perioda jednostranačkog socijalizma, o čemu su ranije pisali Josip Županov (1983) i Silvano Bolčić (1994), i tokom 1990-ih, jer radnicima je odgovaralo da imaju obezbeđeno radno mesto i malu platu nezavisno od količine i kvaliteta uloženog rada (Ilić, 1998: 89), što je naročitu težinu dobijalo u svetlu činjenice o značajnom udelu sive ekonomije, u kojoj su formalno zaposleni i zdravstveno osigurani radnici masovno učestvovali, i nemaloj zastupljenosti polutana, tj. seljaka-radnika u društvenoj strukturi tokom poslednje decenije XX veka (Cvejić, 2006: 138). Radilo se, prema tome, o vidu konzervativnog socijalizma SPS-a (Tadić, 1996: 542–543).

Drugo, Branković tvrdi da su prava radnika bila značajno sužena, s čime se slaže i Bogdanovićevo (Bogdanović, 1997), iako ovde predočena argumentacija tako nešto prilično relativizuje. Naposljetku, Branković posebno ističe da je SPS još teže smatrati levicom „ako se imaju u vidu obeležja savremene levice: etnička tolerancija, prava manjinskih i marginalnih grupa, demokratija“ (Branković, 2003).³⁴

No, poznati su spojevi nacionalizma i levice, od Staljina i Mao Ce Tunga, preko Andrije Hebranga, Envera Hodže, Ho Ši Mina, do Fidela Kastro i Uga Čavesa. Štaviše, u eri kapitalističkog imperijalizma, socijalistički nacionalizam malih nacija ni najmanje ne čudi. Osnovno je pitanje da li je socijalizam suštinski sastojak neke ideologije ili je to nacionalizam. Ako je reč o socijalizmu, onda je nacionalizam tek taktičko sredstvo, pa iako može biti veoma naglašen u kriznim trenucima (naročito ratovima) za državu ili naciju; ali ako je reč o nacionalizmu, kao što je, po pravilu, slučaj s krajnjom desnicom, onda je socijalistička retorika, nekada i veoma naglašena (npr. u kriznim trenucima za kapitalizam), tek taktičko sredstvo. No, strateški posmatrano, u uslovima globalizacije i vladavine transnacionalne kapitalističke klase, levica ima imperativ odbacivanja nacionalizma i stvaranja međunarodnih organizacija, jer socijalizam u jednoj zemlji ili čak u jednom delu sveta ne može biti uspešan na dugi rok (Vuletić, 2014: 29).

33 U drugoj polovini 1990-ih dolazi do postupnog okretanja radništva SRS-u, da bi tokom 2000-ih tek nezatan deo radništva glasao za SPS (3%), a gotovo petina radnika (19%) glasala je 2005. za SRS (Stojiljković, 2006: 25). Drugo istraživanje iz 2003. godine pokazuje da je 40% NKV i 30% KV radnika simpatizalo SRS (Lazić, 2011: 223). Danas se sa velikom verovatnoćom može pretpostaviti da većina njih zbog „antitajkunske“ demagogije glasa za SNS, ali i da će najverovatnije, ako se ispune neoliberalna obećanja A. Vučića, a s obzirom na naglašenu sklonost tzv. redistributivnom etatizmu (Lazić, 2011: 230), morati uskoro da potraže novu stranku ili da se upasive.

34 Slično misli i Mladen Lazić: „Lažno se predstavljajući kao stranka levice (koja zastupa radničke interese), a uz pomoć radikalnog (populističkog) potiskivanja društvoekonomskih ciljeva (ekonomskog i društvenog razvoja) na račun državno-nacionalnih, SPS je uspeo da tokom devedesetih marginalizuje pokušaje konstituisanja neke značajnije stranke socijaldemokratske ili druge socijalističke orijentacije“ (Lazić, 2011: 222).

U vezi s prethodno rečenim, važno je naglasiti da je društveno-ekonomski sistem u Srbiji 1990-ih godina u osnovi bio, ipak, socijalistički „bez obzira na nezanemarljivo prisustvo nesocijalističkih elemenata“ (Ilić, 1998: 82). Utoliko je i vladajuća stranka, nastala preobražajem komunista u socijaliste, koja je u tom periodu jedva pristala na višestranački sistem, a i to više kao dekor autoritarne vlasti i hegemone partije koja ne samo da nije izbacila društvenu svojinu iz novog ustava već je političkom odlukom zadržala ovaj vid proizvodnih odnosa kao dominantan, morala spadati u leve političke snage. Uistinu, radilo se o *autoritarnom višestranačkom socijalizmu sa vodećom strankom*³⁵, bez obzira što se u okviru njega rađao politički kapitalizam³⁶ (Bakić, 2007), koji je posle 2000. došao do punog izražaja, i što je 2/3 ekonomske elite u prvoj polovini 1990-ih regrutovano iz redova bivše komunističke elite, tj. što je došlo do pretvaranja političkog u ekonomski kapital (Lazić, 2011: 74).³⁷

Sve ovo važi još više u svetlu suštinskog neshvatanja Miloševića i njegovih sledbenika da je Berlinski zid pao; pa su, štaviše, podržavali komunističke

35 Upravo ove značajke su, međutim, podstakle Mišu Đurkovića na mišljenje da se u Miloševičevoj Srbiji nije moglo govoriti o leviци ili desnici, jer ova podela „podrazumeva izgrađen politički i ekonomski prostor kao osnovu“, a to autoritaran sistem ne dozvoljava (Đurković, 1998: 47-48); slično mišljenje zastupao je i Slobodan Samardžić pišući o „sistemu ciničnog pluralizma“ (Samardžić, 1998: 83-84). Ipak, pisac ovih redaka smatra da i autoritarni jednostranački sistemi mogu biti levičarski (Staljin, Broz, Hodža, itd) ili desničarski (Hitler, Franko, Pinoče itd), pa to *ipso facto* važi i za autoritarne višestranačke režime.

36 Pišući o antičkom kapitalizmu, Veber veli da je on bio „politički orijentisan na isporuke državi, državnu gradnju i naoružavanje, na državne zajmove (...) ekspanziju države i sticanje plena: robova, zemlje, tributa, na privilegije za sticanje i davanje zajma radi kupovine zemljišta, na trgovinu i isporuke u gradovima podanika“ (Veber, 1976: II: 402). Dok je tržišni kapitalizam ekonomski racionalniji i usredsređen na formalno miroljubivo korišćenje tržišnih prilika, dotle politički kapitalizam koristi prilike za izvlačenje profita iz primene političke moći, pa i nasilja. Prema tome, politički kapitalizam se može odrediti kao vrsta kapitalizma u kojem se profit ostvaruje na osnovu najčešće patronažno-klijentelističkog (uvozno-izvozne kvote, nezvanične dozvole za šverc u Miloševičeво doba ili donošenje antimonopolskog zakona tek 2008. u post-miloševičevskom periodu) odnosa vlasti i kapitalista – što donosi politički (navala novog članstva u pobedničku stranku, prodaja državnih službi stranačkim finansijerima i aktivistima), ratni (ratni profiteri) i privredni plen (npr. pranje novca od trgovine drogom i oružjem) – a ne na osnovu racionalne i miroljubive privredne delatnosti. Politički kapitalizam zaprečava razvoj tržišnome posredstvom politički motivisanih i nepredvidljivih nameta preduzetnicima, te računicom da je veza s političarima odnosno zadovoljenje njihovih potreba unosnija od usmerenosti ka tržištu odnosno zadovoljenja potreba potrošača. Kapitalizam u kasnoj Rimskoj republici najviše se približava idealnom tipu političkog kapitalizma (Love, 1991: 3, 34-35, 37, 39, 141, 146-147, 149-150, 168, 202, 236), ali to važi i za današnji periferijski kapitalizam uopšte, pa i za Srbiju. Naposletku, mnoge crte američkog društva odgovaraju političkom kapitalizmu (od robovlasništva u prošlosti, preko lobaranja u Kongresu, patronažno-klijentelističkih odnosa u politici i diplomatiji, finansiranja kandidata za najviše političke funkcije, do veza krupnog kapitala, imperijalne ekspanzije i politike).

37 Uistinu, do 2000. bilo je privatizovano manje od 10% društvenog kapitala (Lazić, 2011: 207, cit. pr. Begović et al, 2000: 12). Mira Bogdanović, međutim, pomenute činjenice smatra ključnim za osporavanje leve ideologije SPS-u: „Antikapitalizam SPS je lažan jer je egoističan: to je sloboda i kapitalizam za sebe i svoje, kao što je uostalom i socijalizam SPS lažan jer predstavlja tek autoritarnu jednaku raspodelu bede na ogromnu većinu ostalih“ (Bogdanović, 1998: 15). Može se primetiti da, ako je, usled navedenog razloga, socijalizam SPS-a bio lažan, onda je to bio i socijalizam većine real-socijalističkih režima u XX veku.

pučiste u SSSR-u koji su pokušavali smeniti reformistu Gorbačova. Dakako, upravo su zbog ovog i ovakvog protivljenja prodoru kapitalističkih odnosa iz centra kapitalističkog sveta, kao i zbog protivljenja planu za razbijanje Jugoslavije po linijama administrativnih republičkih granica, a što bi poslužilo kao pokazna vežba (demonstracioni efekt) za poželjni način rasturanja SSSR-a, morale doći i jasne poruke neprijateljstva iz centra svetskog kapitalističkog sistema prema socijalističkoj vlasti Srbije (Bakić, 2011).

No, ovde valja istaći da su značajna zapažanja nekih autora, npr. Srećka Mihailovića, Mire Bogdanović i Mladena Lazića, o odstupanju SPS-a od levog opredeljenja tokom 1990-ih. Prvi je pokazao kako je odstupanje SPS-a od dosledno levičarske politike početkom 1990-ih uslovalo značajno opadanje udela (sa 86% onih koji su se pronalazili na skali levo-desno 1990, što je bio posle Istočne Nemačke najveći udeo građana u istočnoj Evropi, već 1993, deo onih koji su to bili kadri opao je na 48%) građana Srbije koji su se mogli pronaći na kontinuumu levica-desnica (Mihailović, 2006: 128)³⁸, dok su drugo dvoje doveli u pitanje deklarativno levičarsko opredeljenje SPS-a u svetlu zatvaranja društvene strukture i rasta društvenih nejednakosti, tj. bogaćenja članova bivše komunističke elite („klase kolektivnih vlasnika“) početkom 1990-ih (Lazić, 2011: 74; Bogdanović, 1998: 15).

Ipak, ove značajke, iako veoma važne, nisu presudne tokom 1990-ih, u svetlu zadržavanja u osnovi vladajućeg socijalističkog društveno-ekonomskog sistema, u okviru kojeg je začet i postupno se razvijao politički kapitalizam, i suprotstavljanja imperijalizmu najmoćnijih kapitalističkih sila. Veći problem nastaje nakon petooktobarskih promena, kada politički kapitalizam, bez imalo protivljenja SPS-a i uprkos predizbornoj socijalnoj demagogiji, postaje vladajući društveno-ekonomski sistem u Srbiji; i kada SPS, iako pred izbore poseže za socijalističkom i nacionalističkom demagogijom, pristaje uz imperijalističku politiku SAD-a i EU. U tom smislu, SPS, koji je na put pragmatičkog labavljenja socijalističke ideologije krenuo još tokom 1990-ih³⁹, u drugoj fazi 2000–2012 sve više je relativizovao socijalističku ideologiju, da bi u trećoj došlo do skoro potpunog gubljenja ideologije, osim ako to nije „populizam“ kao „tanka“ ideologija osvajanja i održanja vlasti u sistemima koji traže demokratsko pravdanje (Bakić, 2013).

*Desnica u Srbiji (1990–2014)*⁴⁰

Nažalost, ne postoji saglasnost o idejno političkim svrstavanjima u ovom periodu, upravo zbog toga što je većina istraživača primenjivala formalni a ne sadržinski način procenjivanja ideološke usmerenosti različitih političkih

38 Danas je taj procenat još manji, pa je tek trećina građana Srbije kadra da prepozna svoju desničarsku odnosno levičarsku usmerenost (Stojiljković, Mladenović, 2014: 9). Razlog tome treba tražiti u činjenici da su sve stranke patronažnog tipa, te u nepostojanju leve političke stranke u Srbiji.

39 Ruku na srce, ovo je, uz sve nacionalne osobenosti, bio evropski post-socijalistički proces.

40 Ovaj odeljak oslanja se na ranije objavljen članak u kojem su stranke klasifikovane na osnovu njihovih partijskih programa i idejno-političke profilisanosti njihovih pristalica (Bakić, 2006b). Ovde se u obzir uzimaju i posledice njihovog praktično-političkog delanja dok su na vlasti.

stranaka. Tako, osim što se SPS-u, i za one istraživače koji su, što neposredno što posredno, primenjivali sadržinski način klasifikacije političkih stranaka (Lazić, 2011; Bogdanović, 1998; 1997), osporava levičarski karakter, nekim izrazito desnim strankama formalisti su pripisivali levičarske odlike. Primerice, za Srbobrana Brankovića je, kada je primenio kriterij zalaganja za promene, krajnja levica konzervativno-monarhistički DEPOS, pošto se zalagao za promenu postojećeg kripto-socijalističkog sistema, dok je krajnja desnica SPS, pošto je bio protiv društvenih promena (Branković, 1993: 423)⁴¹, čime se u velikoj meri obesmišljava podela političkog prostora na levicu i desnicu.

Nasuprot ovakvom određenju desnice, ako se primene sadržinski kriteriji, tj. odnos prema socijalističkim, liberalnim, konzervativnim i reakcionarnim idejama u ideologijama političkih stranaka (Ilić, 1998: 62), onda je desnica u Srbiji tokom 1990-ih bila oličena u: krajnje desnom nacionalističkom i neoliberalnom SRS-u (Bakić, 2007); konzervativnim strankama, monarhističkom SPO-u (odnosno DEPOS-u), te nacionalističkom i klerikalnom DSS-u; liberalnoj Demokratskoj stranci⁴² i antinacionalističkom, ali i prokapitalističkom, socijalno-liberalnom Savezu reformskih snaga odnosno Građanskom savezu Srbije. Sve ove stranke pripadale su desnici blagodareći činjenici da su bile prokapitalističke i izrazito antisocijalističke stranke, bez obzira na druge veoma značajne razlike među njima (Bakić, 2006b).⁴³

Nakon 5. X 2000. dolazi do nekih važnih promena. Primetni rast društvenih nejednakosti, započet tokom 1990-ih, ubrzao se nakon 2000. (Lazić, 2011: 210), čemu je doprinelo delanje onih stranaka koje su vršile vlast u periodu 2000–2012, tj. DS-a, DSS-a, G17+ odnosno URS-a, SPS-a, te SPO-a i NS-a.⁴⁴ Prema tome, SPS-u, već izbledela leva boja dodatno bleđi. Uz to, DS pokušava da se, usled spoljnopolitičkih interesa, pomeri ulevo i, usisavajući u sebe Demokratski centar pod vođstvom Dragoljuba Mićunovića i deo vođstva Građanskog saveza Srbije⁴⁵,

41 Aleksandar Molnar je, pak, predložio kriterij odnosa prema socijalističkom režimu (koji je formalno uporedio sa starim staleškim režimom predrevolucionarne Francuske) i prema 'demokratski' „osvemoćenoj vlasti“. Ishod primene ovakvog kriterija, takođe, teško može zadovoljiti, jer za ovog autora je JUL „ekstremno desničarska partija“, a SPS „nešto umerenija desničarska partija“, dok su „preostale dve desničarske partije u Srbiji“ Demokratska partija Kosova Ibrahima Rugove i SRS. Naposljetku, levičarskom je označena prokapitalistička koalicija *Zajedno* (SPO, DS i GSS) (Molnar, 1998: 77-78).

42 Osnovna vrednost u tadašnjem programu bila je sloboda, dok su jednakost i socijalna pravda imale drugorazrednu ulogu (Bakić, 2006b), a tako je i danas (Vreme je za novi program, <http://www.ds.org.rs/dokumenti/ds-program.pdf>, pristupljeno 25. IV 2014).

43 Jedan od razloga pometnje u ideološko-političkom prosuđivanju građana Srbije tokom 1990-ih bio je upravo u činjenici da je odnos prema nacionalizmu (etničkoj istovrsnosti), a ne prema kapitalizmu (socijalnoj jednakosti), postao osnovna osa ideološkog prosuđivanja nečijeg ideološko-političkog položaja, čemu je značajno doprinela pomenuta ideološka nepostojanost SPS-a. Problem je, međutim, kada istraživači politike u Srbiji slede stranke i javnost u njihovim nedoslednostima umesto da se drže relativno postojanih teorijskih kriterija.

44 Ovde treba dodati i levo liberalnu stranku Rasima Ljajića SDPS, u čijem programu i praktičnom delanju se, uprkos insistiranju na jednakosti, socijalnoj pravdi, solidarnosti i državnom intervencionizmu, izričito navodi da SDPS ne namerava da odstupi od „osnovnog modela kapitalističkog privređivanja“ (Program SDPS, <http://www.sdpsrbije.org.rs/program-socijaldemokratske-partije-srbije/>, pristupljeno 25. IV 2014).

45 Nestao sa političke scene (jedan deo vođstva i članstva otišao je u DS, a drugi u LDP).

premesti na socijalno-liberalnu poziciju, dok DSS postaje stožer okupljanja konzervativnih snaga. Osim toga, DSS je svoju proevropsku usmerenost odbacio nakon što su SAD i veći deo EU priznale nezavisnost Kosova.

Pojavili su se i tehnokratski konzervativci u vidu G17+ (docnije Ujedinjeni regioni Srbije), kao i liberali, u vidu Liberalno-demokratske partije, koji su kombinovali neoliberalizam u sferi privrede sa zaštitom prava manjina. Ove dve stranke predstavljale su težnju ka privrednoj i kulturnoj modernizaciji Srbije u sklopu šire kapitalističke usmerenosti, ali im je čitav program, nakon 2012, preuzela Srpska napredna stranka, koja se, u odnosu na krajnje desni SRS iz kojeg je potekla, priklonila evropskim integracijama uz otklon od krajnjeg nacionalizma i naslon na demagoški anti-elitizam⁴⁶, a u čemu su joj, između ostalog, pomogle i korupcionaške afere dužnosnika pomenutih stranaka.⁴⁷

SRS, pak, zadržava poziciju krajnje desnice, ali pokušava, posle izlaska Vojislava Šešelja pred Haški tribunal, da retoriku umeri u cilju osvajanja vlasti. Pošto je Šešelj ovaj cilj u nekoliko navrata osujetio svojim naredbama iz Haga, Tomislav Nikolić i Aleksandar Vučić, potonji uz izvesno oklevanje, odlučuju 2008. da napuste SRS i osnuju SNS, kao stranku proevropskih neoliberalnih konzervativaca. Nakon toga, SRS, bez obzira na pomoć krajnje desnih marginalnih pokreta, kao što su *Naši* i *Obraz*, ne uspeva da se izbori za ulazak u Skupštinu Republike Srbije.

Ono što ostaje konstanta u ideološko-političkom životu Srbije nakon 2000. godine jeste oligarhijski sistem političkog kapitalizma, uobičajen za periferiju svetskog kapitalističkog sistema, ali i činjenica da iole snažna levica u Srbiji ne postoji. Naprotiv, ona se svodi na pojedine intelektualce, te ideološki i lično posvađane grupice studenata na beogradskom Filozofskom fakultetu.

Zaključak

Podela ideološko-političkog prostora na levicu i desnicu nesumnjivo ima antropološko, istorijsko, ideološko, teorijsko i empirijsko značenje i značaj. U antropološkom smislu, radi se o jednoj od osnovnih prostorno-saznajnih struktura. U istorijskom smislu, od Francuske revolucije se može pratiti upotreba pojmova levica i desnica. U ideološkom smislu, ovi pojmovi obuhvataju različite posebne ideologije. Desnica se odnosi na krajnju i radikalnu desnicu, konzervativizam i liberalizam; socijalna demokratija je zauzimala levi centar, dok se nije pretopila u socijalni liberalizam; a levica se odnosi na radikalno socijalističke, komunističke i anarhističke struje. U saznajno-sociološkom smislu, moguće je prepoznati ideološke sadržaje levice i desnice, u osnovi kojih leži idejno-teorijska zamisao društvene strukture, vizija poželjnog društva i shvatanje društvenih promena odnosno razvoja, te shvatanje neprijatelja. Razume se, ovi idejni sadržaji povezani su s interesima i vladajućim vrednostima različitih

46 Aleksandar Vučić je u predizbornoj kampanji 2014. poručivao: „Moramo pobediti da ne bi vladali tajkuni“ (*Politika*, 13. III 2014).

47 *Nacionalna štedionica*, *SIEPA*, *Fidelinka* itd.

društvenih slojeva, političkih pokreta i stranaka. Naposljetku, u empirijskom smislu, istraživanja treba da pokažu da značajan deo građana uočava levicu i desnicu kao ideološko-politički koordinatni sistem u okviru kojeg su kadri da smeste sebe i druge političke delatnike (političke stranke i njihove vođe).

Ipak, problem najvećeg dela empirijskih istraživanja odnosi se na činjenicu da su kao proizvod empirizma, filozofsko-naučne zamisli koja zanemaruje teorijske sadržaje, izrazito formalistički. Zanemareni su, po pravilu, dublji idejni slojevi levice i desnice, kao i odnos idejno-političkog opredeljenja i interesa različitih društvenih grupa, usled čega dolazi do površnosti i beznačajnosti rezultata empirijskih istraživanja. Drugim rečima, ako su levo i desno tek formalne oznake koje služe za lakše snalaženje pojedinaca u ideološkom haosu, onda je saznavna korist od takvih empirijskih istraživanja minimalna i svodi se na utvrđivanje da li je u nekoj političkoj zajednici dihotomija levo-desno u većoj ili manjoj meri prepoznatljiva. Značajnost podataka dobijenih ovakvim istraživanjima je minimalna.

Otuda je sadržinski pristup istraživanju levice i desnice saznavno nadmoćan. Empirijska istraživanja treba teorijski zasnovati, jer tek kada se radi o ideološkim sadržajima obuhvaćenih teorijski određenim pojmovima levice i desnice, a ne o kvazi-ideološkim oznakama za klasifikaciju neznano čega, mogu se porediti konkretne odlike ideološko-političkih opredeljenja u različitim zemljama. Drugim rečima, levo i desno bi trebalo da bude jednoznačno određeno nezavisno od nacionalnog prostora ili istorijskog perioda, bar kada je kapitalističko društvo u pitanju, ako se očekuju smisleni i uporedivi rezultati iskustvenih istraživanja.

U ovoj studiji se pošlo od jasnih sadržinskih idejnih odrednica levice i desnice: leвица brani jednakost, pa je nužno antikapitalistička (i protivi se svakom prethodno postojećem društvenom sistemu), a desnica se zalaže za postojanje različitih društvenih hijerarhija, pa je nužno za kapitalizam ili za neki od prethodnih idealizovanih društvenih sistema; leвица kritikuje crkvene autoritete, desnica ih pravda; leвица je okrenuta budućnosti, desnica sadašnjosti i prošlosti; leвица traži alternative tradicijom posvećenom poretku, desnica zahteva nastavlanje svetih tradicija; leвица brani pravo na razliku životnih stilova, mišljenja i načina mišljenja, desnica se zalaže za nacionalnu ili rasnu istovrsnost i uobičajeno porodično i seksualno ponašanje.

Kada se ovakvo određenje levice i desnice primeni na slučaj Srbije u poslednjih četvrt veka, onda je jasno da levice jedva da je i bilo. Socijalistička partija Srbije se, ipak, tokom 1990-ih godina odlikovala konzervativnom vrstom socijalizma, budući da je nastavljala tradicije socijalističkog režima, pa je tokom pomenute decenije zadržala društvenu svojinu kao vladajući svojinski oblik, protiveći se globalnom kapitalističkom trendu nametanja privatizacije. No, ona je istovremeno obezbedila skoro isključivo svojim vodećim kadrovima da pretvore politički u ekonomski kapital, pa je i politički kapitalizam zasnovan upravo u okrilju autoritarnog višestranačkog socijalizma s vodećom strankom na čijem čelu se nalazio Slobodan Milošević.

Kada je usled spoljašnjeg mešanja, činjenice da su dotadašnji kapitalisti shvatili da im je socijalistički režim smetnja za dodatnu akumulaciju kapitala,

kao i opštedruštvenog nezadovoljstva režimom, ovaj 5. X 2000. pao, došlo je i do zamene pomenutog društvenog sistema političkim kapitalizmom, čiji su zameci već bili stvoreni u protekloj deceniji. Desnica koju su predstavljale stranke nekadašnje opozicije Slobodanu Miloševiću, objedinjene u DOS-u, sastavljena je bila od klasičnih konzervativaca (DSS, DHSS, NS); tehnokratskih konzervativaca (G17); liberala (DS) i levih liberala (GSS). Ova desnica je, oslanjajući se na imperijalne sile i krupni kapital, zasnovala oligarhijski višestranački politički kapitalizam. Do 2012. neke od ovih stranaka bile su u vlasti a neke u opoziciji, zavisno od ishoda izbora, ali sve su bile deo oligarhije.

Ipak, jaka krajnja desnica iz 1990-ih, SRS, ubrzo je postao glavna opoziciona, ali i anti-sistemska stranka. Ovo se promenilo tek 2008, kada su delanjem stranih činilaca i njihovih domaćih savetnika, kao i kapitalista stvorenih tokom 1990-ih a višestruko obogaćenih tokom 2000-ih, drugi i treći čovek radikala navedeni da istupe iz stranke i osnuju neoliberalni proevropski SNS, koji je 2012, kada su stranke naslednice DOS-a doživele izbornu katastrofu (u Skupštinu je ušao samo DS i novoosnovani NDS s Ligom socijaldemokrata Vojvodine), osvojio većinu da bi dve godine docnije tu većinu pretvorio u apsolutnu (što je u proporcionalnim izbornim sistemima retkost). Iako je u društvenim naukama nezahvalno predviđati, čini se da je na pomolu autoritarno-oligarhijski politički kapitalizam na periferiji svetskog kapitalističkog sistema. Krajnja desnica svedena je na marginalne grupe, dok levica jedva da i postoji.

Literatura

- Aldrich, John, H. (1983). „Left and Right: The Topography of Political Perceptions. By J. A. Laponce“ (Review Article). *Journal of Politics*, Vol. 45/ No. 4, pp. 1044–1045.
- Bačević, Ljiljana (1994). „Izborna opredeljenja – medijska naspram psihološke i sociološke uslovljenosti“, *Sociološki pregled*, Vol. 28/No. 1, str. 3–13.
- Bakić, Jovo (2013). „Populizam ili demagogija u političkom životu Srbije?“ U: (ur) Mladen Lazić i Slobodan Cvejić *Promene osnovnih struktura društva Srbije u periodu ubrzane transformacije*, Beograd: ISIFF i Čigoja.
- Bakić, Jovo (2011). *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*. Beograd: Službeni glasnik i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Bakić, Jovo (2007). „Radikalne ideološko-političke krajnosti savremene Srbije“. *Hereticus*, Vol. V / No. 2, pp. 31–66.
- Bakić, Jovo (2006a). „Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (*ethnicity*), nacionalizmu i naciji“, *Sociologija*, Vol. XLVIII/No. 3, str. 231–264.
- Bakić, Jovo (2006b). „Političke stranke umerene i krajnje desnice u Srbiji“. *Nova srpska politička misao*, Vol. 11/No. 1–4, str. 21–43.
- Begović, Boris, Živković, Boško, Mijatović, Boško (2000). *Novi model privatizacije u Srbiji*. Beograd: CLDS.
- Bobbio, Norberto (1996). *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Chicago & Cambridge: The University of Chicago Press & Polity Press.

- Bogdanović, Mira (1998). „Levica u Evropi: smisao i perspektive s osvrtom na Srbiju“. *Nova srpska politička misao*, Vol. V/No. 1, str. 7–15.
- Bogdanović, Mira (1997). „Prilog polemici o levici“. *Sociologija*, Vol. XXXIX/No. 2, str. 297–313.
- Bolčić, Silvano (1994). *Tegobe prelaza u preduzetničko društvo – sociologija tranzicije u Srbiji početkom devedesetih*. Beograd: ISIFF.
- Branković, Srbobran (2003). „Levica i desnica u Srbiji“, http://www.srbobran-brankovic.com/?page_id=181, pristupljeno 17. IV 2014.
- Branković, Srbobran (1998). „Ideologija i demagogija“. *Nova srpska politička misao*, Vol. V/No. 1, str. 16–19.
- Branković, Srbobran (1996). „Još jednom o pitanju levice i desnice u političkom prostoru Srbije“. *Sociologija*, V. XXXVIII/No. 2, str. 315–326.
- Branković, Srbobran (1995). „Metodološki pseudorigorizam ili nepodnošljiva lakoća teoretisanja“. *Sociologija*, V. XXXVII/No. 2, str. 203–206.
- Branković, Srbobran (1993). „Levica i desnica u političkom prostoru Srbije“. *Sociologija*, V. XXXV/No. 3, str. 419–424.
- Butler, David, Stokes, Donald (1969). *Political Change in Britain: Forces shaping electoral choice*. London: Macmillan.
- Collins, Randall (2012). „The Sociological Eye: Writings by the Sociologist Randall Collins“, http://sociological-eye.blogspot.com/2012/10/material-interests-are-ambiguous_770.html, pristupljeno 26. II 2014.
- Corbetta, Piergiorgio, Cavazza, Nicoletta, Roccato, Michele (2009). „Between ideology and social representations: Four theses plus (a new) one on the relevance and the meaning of the political left and right“. *European Journal of Political Research*, vol. 48/No. 5, 622–641.
- Crapez, Marc (1998). „De quand date le clivage gauche/droite en France ? “ *Revue Française de Science Politique*, 48: 42–75.
- Cvejić, Slobodan (2006). *Korak u mestu: društvena pokretljivost u Srbiji u procesu post-socijalističke transformacije*. Beograd: ISIFF.
- De Vries, Catherine E., Hakhverdian, Armèn, Lancee, Bram, (2011). „The Dynamics of Voters’ Left/Right Identification: The Role of Economic and Cultural Attitudes.“ Paper Prepared for the ECPR General Conference.
- Foner, Eric (1998). *The Story of American Freedom*. New York&London: W.W. Norton.
- Fuchs, D., & Klingemann, H. D. (1989). „The left-right schema.“ In M. K. Jennings & J. W. Van Deth (Eds.), *Continuities in political action: A longitudinal study of political orientations in three western democracies*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Đurković, Miša (1998). „Levo-desno-centar“. *Nova srpska politička misao*, Vol. V/No. 1, str. 44–48.
- Giddens, Anthony (1994). *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Granet, Marcel (2004). „La droite et la gauche en Chine“, u: *Trois études sociologiques sur la Chine*, http://classiques.uqac.ca/classiques/granet_marcel/

- A09_remarques_sur_le_taoisme/trois_etudes_sociologiques.pdf, pristupljeno 24. VII 2014.
- Gunther, R., & Montero, J. R. (2001). „The anchors of partisanship: A comparative analysis of voting behavior in four southern European countries.“ In P. N. Diamandouros & R. Gunther (Eds.), *Parties, politics, and democracy in new southern Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Hofstadter, Richard (1960). *The American Political Tradition: And the Men Who Made It*. New York: Vintage Books.
- Ignazi, Piero (2006). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Ilić, Vladimir (1998). „Empirizam“, u: *Oblici kritike socijalizma*. Zrenjanin: GNB „Žarko Zrenjanin, str. 55–97.
- Ilić, Vladimir (1995a). „Desnica u današnjoj Srbiji“. *Srpska politička misao*, Vol. 2/No. 4, str. 89–100.
- Ilić, Vladimir (1995b). „Prilog raspravi o političkoj levisi i desnici“. *Sociologija*, Vol. XXXVII/No. 3, str. 399–405.
- Ilić, Vladimir (1995c). „Neki pojmovni problemi u našoj sociologiji politike“. *Sociologija*, Vol. XXXVII/No. 1, str. 61–70.
- Inglehart, R. (1985). „New perspectives on value change: Response to Lafferty and Knutsen, Savage, and Böltken and Jagodzinski“. *Comparative Political Studies*, 17(4), 485–532.
- Ivaldi, Gilles (2012). „The Successful Welfare-Chauvinist Party? The Front National in the 2012 elections in France“, *European Sociological Association's Research Network on Political Sociology*, http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/76/54/28/PDF/Paper_Ivaldi_ESA_RN32_Milano_2012.pdf, pristupljeno 4. V 2014.
- Kitschelt, Herbert (1995). *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Klingemann, H. D., Volkens, A., Bara, J. L., Budge, I., & McDonald, M. D. (2006). *Mapping policy preferences II. Estimates for parties, electors, and governments in Eastern Europe, European Union, and OECD 1990–2003*. Oxford: Oxford University Press.
- Klingemann, Hans-Dieter (1995). „Party Positions and Voter Orientations“, in Klingemann, H-D. and Fuchs, D. (eds.) *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press, 183–205.
- Knežević, Miloš (1998). „Politički krtičnjak tegobnog pluralizma“. *Nova srpska politička misao*, Vol. V/No. 1, str. 49–68.
- Kroh, Martin (2005). „Surveying the Left-Right Dimension: The Choice of a Response Format“, DIW Berlin – German Institute for Economic Research Socio-Economic Panel Study (SOEP), http://www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.43287.de/dp491.pdf, pristupljeno 20. IV 2014.
- Kuljić, Todor (2013). *Anatomija desnice: Izbor iz publicističkih radova 1978–2013*. Beograd: Čigoja.

- Kuljić, Todor (1983). *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: IIC.
- Laponce, Jean (1981). *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto: University of Toronto Press.
- Lazić, Mladen (2011). *Čekajući kapitalizam: nastanak novih klasnih odnosa u Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik.
- Lewis, Johnson, Jone (2015). „International Woman Suffrage Timeline: Winning the Vote for Women Around the World“, http://womenshistory.about.com/od/suffrage/a/intl_timeline.htm, pristupljeno 16. II 2015.
- Love, John, R. (1991). *Antiquity and Capitalism: Max Weber and the sociological foundations of Roman civilization*. London & New York: Routledge.
- Luks, Stiven (2006). „Levica i desnica – velika dihotomija dvadesetog veka“. *Republika*, Vol. XVIII, str. 372–373.
- Lytton, Ursula (1989). „Aspects of Dual Symbolic Classification: Right and Left in a Japanese Kyu-Dojo“. *Asian Folklore Studies*, Vol. 48, pp. 277–291.
- Mihailović, Srećko (2006). „Levica i desnica u Srbiji“, u: (ur.) Zoran Lutovac, *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i IDN.
- Mihailović, Srećko, Stojiljković Zoran, Vuković Đorđe, Paunović Žarko, Mojsilović Miloš i Ivković Marko (2005). *Političke podele Srbije u kontekstu civilnog društva* (elektronska verzija). Beograd: CESID. (<http://www.cesid.org/programi/istrazivanja/index.jsp>)
- Mihailović, Srećko (1996). „Stranački identitet i izborne orijentacije građana Jugoslavije“. *Gledišta*. Vol. XXXVII/ No. 1–2, str. 69–89.
- Miladinović, Slobodan (1998). „O relativnosti pojmova: levica i desnica“. *Nova srpska politička misao*, Vol. V/No. 1, str. 69–72.
- Milić, Vojin (1970). „Buržoaski konzervatizam u savremenoj sociološkoj teoriji“. *Filosofija*, V. 14/ No. 2–3.
- Molnar, Aleksandar (1998). „Istorija pojmova i srpski slučaj“. *Nova srpska politička misao*, V. V/No. 1, str. 73–78.
- Pasquino, Gianfranco (2005). „The political science of Giovanni Sartori“. *European Political Science*, 4, 33–41. doi:10.1057/palgrave.eps.2210003, <http://www.palgrave-journals.com/eps/journal/v4/n1/full/2210003a.html>, pristupljeno 24. II 2014).
- Pavićević, Đorđe (2014). „Leva skretanja“, u: (ur.) Zoran Stojiljković, *Socijaldemokratska levica u Srbiji*, FES i Centar za demokratiju FPN, 2014.
- Przeworski, Adam (1985). *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ružica, Miroslav (2014). „Kriza i mogućnost obnove evropske socijaldemokratije“, u: (ur.) Zoran Stojiljković, *Socijaldemokratska levica u Srbiji*, FES i Centar za demokratiju FPN, 2014.
- Samardžić, Slobodan (1998). „Levica i desnica kao politički surogati“. *Nova srpska politička misao*, Vol. V/No. 1. str. 79–85.
- Sartori, Giovanni (1982). *Teoria dei partiti e caso italiano*. Milano: Sugarco.

- Sartori, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schorske, Carl, E. (1955). *German Social Democracy 1905–1917: The Development of the Great Schism*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stojiljković, Zoran, Mladenović, Ivica (2014). „(Nedostajuća) socijaldemokratska levica u Srbiji: postizborna analiza.“ U: (ur.) Zoran Stojiljković, *Socijaldemokratska levica u Srbiji*, FES i Centar za demokratiju FPN, 2014.
- Stojiljković, Zoran (2011). „Političke familije u Evropskom parlamentu“, u: Stojiljković, Zoran, Bobić, Maja, Dragojlović, Nataša, Pilipović, Gordana, Stojiljković, Ana. *Političke grupacije u Evropi*. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer i Evropski pokret u Srbiji, str. 101–254.
- Stojiljković, Zoran (2006). „Socijalni rascepi i linije političkih podela u Srbiji“, u: (ur.) Zoran Lutovac, *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung i IDN.
- Tadić, Ljubomir (1996). *Nauka o politici*. Beograd: BIGZ.
- Tadić, Ljubomir (1972). *Tradicija i revolucija*. Beograd: SKZ.
- Van der Eijk, C., Schmitt, H. and Binder, T. (2005) „Left-Right Orientations and Party Choice“, in J. Thomassen (ed.) *The European Voter A Comparative Study of Modern Democracies* (Oxford: Oxford University Press/ECPR).
- Veber, Maks (1998). *Duhovni rad kao poziv*. Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Veber, Maks (1976). *Privreda i društvo (2. tom)*. Beograd: Prosveta.
- Vuletić, Vladimir (2014). „Šta je danas levica?“ U: (ur.) Zoran Stojiljković, *Socijaldemokratska levica u Srbiji*, FES i Centar za demokratiju FPN, 2014.
- Wallerstein, Immanuel (1990). *Kapitalizam: istorijski sistem*. Titograd: CID.
- Weber, Wiebke (2011). „Testing for measurement equivalence of individuals’ left-right orientation“. *Survey Research Methods*, Vol. 5/No. 1, pp. 1–10.
- Weber, Wiebke, Saris, Willem (2010). „The relationship between issues and individuals’ left-right orientation.“ *RECSM Working Paper 15*.
- White, Jonathan (2012). „Community, transnationalism, and the Left-Right metaphor“. *European Journal of Social Theory*, Vol. 15/No. 2, pp. 197–219.
- White, Jonathan (2010). „Left, Right and Beyond: the Pragmatics of Political Mapping“. *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series*, No. 24, <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/LEQS/LEQSPaper24.pdf>, pristupljeno 17. IV 2014.
- Zuell, Cornelia, Scholz, Eva (2012). „Item non-response in open-ended questions: Who does not answer on the meaning of left and right?“ *Social Science Research* 41(6):1415–28.
- Županov, Josip (1983). *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus.